

birçok öğrenci yetiştirdikten sonra 426 (1035) yılı sonlarında vefat etti. Daha çok eğitim ve öğretim alanındaki çalışmalarıyla tanınmış ve arkasından sadece astronomi konusunda iki eser bırakmıştır. Sâid el-Endelûsî onun dil, edebiyat, fıkıh, kelâm, tarih ve riyâziye alanında tanınmış birer âlim olan öğrencilerinden İbn Bergût, Ebû'l-Asbağ el-Vâsıtî, İbn Şehr er-Ruaynî, Yahyâ b. Hişâm el-Kureşî el-Eftas ve İbnü'l-Attâr el-Kurtubî'nin adlarını vermektedir (*Tabakâtü'l-ümem*, s. 173-174); öğrencilerinden biri de kendisini şeyhleri arasında zikreden muhaddis Ebû Ömer İbn Mehdî'dir (İbn Beşkûvâl, I, 42).

Eserleri. 1. *ez-Zîcû'l-muhtaşar*. Sindhind (Siddhanta) metoduyla hazırlanmış astronomik tabloların özeti mahiyetindedir; fakat günümüze intikal etmemiş olup bir nüshası Paris'te bulunan İbrânice tercümesiyle tanınmaktadır (Sezgin, VI, 250). 2. *el-'Amel bi'l-uşurlâb* (*Kitab fi 'Ameli'l-uşurlâb, Risâle fi'l-uşurlâb ve zikri âlâtih ve eczâ'ih, Risâletü'l-uşurlâb*). Usturlabın yapısı, işlevleri ve kullanılışı hakkında küçük hacimli düzenli bir çalışmadır. Ancak Abdullah b. Muhammed b. Sa'd et-Tücbî'nin de belirttiği gibi (aş. bk.) müstensihler elinde değişikliğe uğramış ve ortaya bab sayıları farklı çeşitli

nüshaları çıkmıştır. Eser, kırk iki bab ihtiva eden Madrid ve Berlin nüshaları esas alınarak J. Millas Valicrosa tarafından *Kitâbü'l-'Amel bi'l-uşurlâb ve zikru âlâtih ve eczâ'ih* adıyla yayımlanmıştır (*Revista Del Instituto Egipcio de Estudios Islamicos en Madrid*, III/1 [Madrid 1955], s. 47-76). Fuat Sezgin'in kütüphane kayıtlarını verdiği yazmalarına (GAS, VI, 250) ilâveten Türkiye'de bulunan beş nüshasından (Akpınar, I, 192-194) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki elli üç babdan oluşan ve başında yazarın adını Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Ömer b. Saffâr şeklinde bildiren nüshanın (AY, nr. 4800/9) mevcudların en eskisi ve eksiksizi olduğu anlaşılmaktadır. İbnü's-Saffâr'ın, milâdî takvime göre ocak ayı başlarının hicrî takvimden hangi gün ve tarihe rastlayacağına dair bilginin kuralaştırıldığı elli üçüncü babda verdiği ilk örnekte hicrî 418 yılı Zilhiccesi ikinci gününün milâdî 1028 yılı Ocak ayı başı olduğunu ifade etmesinden eseri o güne yakın bir zamanda, yani Dâniye'ye yerleştikten sonra yazdığı sonucu çıkarılabilir. Fakat Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki kırk iki bablı iki nüsha ile (Şehid Ali Paşa, nr. 2776/9; Yahyâ Tevfik, nr. 244/8) Kahire nüshasında (King, II, 396) bu tarihin 413

(1023) olması, müellifin kitabı iki defa telif ettiği ihtimalini akla getirmektedir. Eserin Türkiye'deki diğer iki nüshasının içinde yer aldığı Sivas Ziyâ Bey Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada (nr. 317: birincisi 33 bab [vr. 1^b-10^b], diğeri 40 bab [vr. 11^b-30^b]) altıncı sırada bulunan kitabın (vr. 61^a-87^b), müstensihlerin eseri değişikliğe uğrattıklarını söyleyen Abdullah b. Muhammed b. Sa'd b. Muhammed et-Tücbî'nin *Risâle fi'l-uşurlâb* adıyla kitaba yaptığı bir islah çalışması olduğu görülmektedir. Astronomi ve matematik bilgini Muhammed b. Ahmed b. Ebû Yahyâ el-Habbâk et-Tilimsânî, İbnü's-Saffâr'ın bu eserini özletleyerek manzum hâle getirmiştir (Ziriklî, V, 333). İbnü's-Saffâr'a ayrıca *Kitâb fi'l-edviyeti'l-müfrede* adlı bir kitap nisbet edilmekteyse de (DMBİ, IV, 112) bu eserin tabip Ebû Ca'fer Ahmed İbnü's-Saffâr'a ait olması daha kuvvetli bir ihtimaldir (Sâid el-Endelûsî, s. 175).

BİBLİYOGRAFYA :

Sâid el-Endelûsî, *Tabakâtü'l-ümem* (nşr. Hayât Bû Alavân), Beyrut 1985, s. 169, 171, 173-175; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla*, I, 42; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ*, II, 40; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 111-112; Makkarî, *Nefhu'l-tîb*, III, 375; Sâlih Zekî, *Kâmûs-ı Riyâziyyât*, İstanbul 1315, I, 119; Suter, *Die Mathematiker*, s. 86; Brockelmann, *GAL*, I, 256-257; *Suppl.*, I, 401-402; Kehlâl, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 296-297; Sarton, *Introduction*, I, 716; Kadri Hâfiz Tükân, *Türâşü'l-'Arabî'l-ilmî*, Kahire 1963, s. 342; Ahmed Emîn, *Zuhrü'l-İslâm*, Kahire 1966, III, 270; Sezgin, *GAS*, V, 356-357; VI, 250-251; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-Magribi'l-'Arabî*, Rabat 1403/1983, III, 64; Ziriklî, *el-'Alâm* (Fethullah), I, 67, 157; V, 333; D. A. King, *Fihrişü'l-mahtûâtü'l-ilmîyyeti'l-mahfûza bi-Dâri'l-kütübî'l-Mısrîyye*, Kahire 1986, II, 396-397; Cemil Akpınar v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, I, 192-194; B. R. Goldstein, "İbn al-Saffâr", *EI²* (Ing.), III, 924; Ali Ekber Diyânet, "İbn Şaffâr", *DMBİ*, IV, 112.

CEMİL AKPINAR

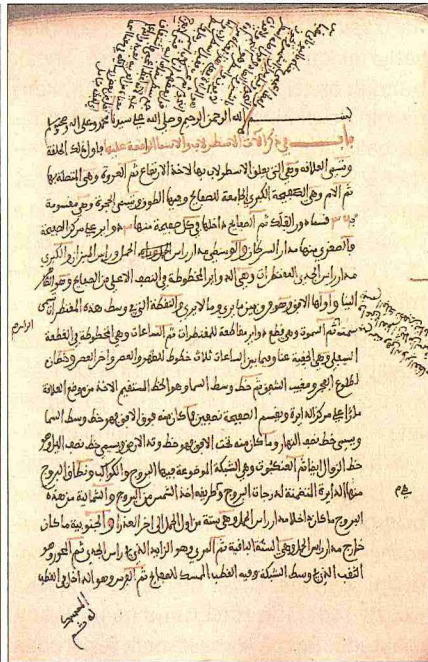
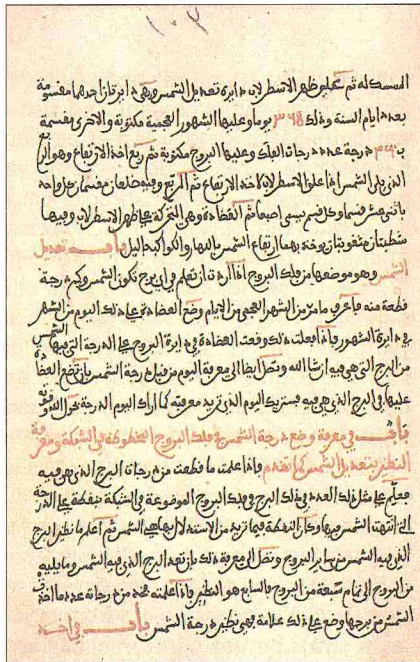
İBNÜ'S-SAFFÂR, Ebû'l-Velîd (Abû الوليد ابن الصّار)

Ebû'l-Velîd İbnü's-Saffâr Yûnus
b. Abdillâh b. Muhammed
b. Mugis el-Kurtubî
(ö. 429/1038)

Hadis ve fıkıh âlimi, kadî.

2 Zilkade 338'de (23 Nisan 950) Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. Öğrenimini memleketinde tamamladı. Ebû Bekir İbnü'l-Ahmer'den Nesâî'nin *es-Sünen*'ini, Ebû İsâ el-Leysî'den İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa'*ını rivayet etti. Ayrıca İbn Zerb'den fıkıh, Hasan b. Reşîk el-Askerî gibi hoca-

Ebû'l-Kâsım İbnü's-Saffâr'ın *el-'Amel bi'l-uşurlâb* adlı eserinin ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2776/9)

lardan fıkıh ve hadis tahsil etti; Dârekut-nî'den de icâzet aldı. Mekki b. Ebû Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, İbn Hazm, İbn Abdülber en-Nemerî, Bâcî, İbnü'l-Hazzâ ve İbnü't-Tallâ' ondan istifade eden âlimlerden bazılarıdır.

Değişik görevlerde bulunan İbnü's-Saffâr, Batalyevs'e (Badajoz) kadı olarak gönderildi, bir müddet sonra bu görevi bırakınca buradaki Zehrâ Camii'ne hatip olarak tayin edildi, bu arada şûra üyeliği görevini de yürüttü. Daha sonra Kurtuba Camii imamlığı, bir süre de vezirlik yaptı. Bu görevden azledilince evine çekildiyse de ilerlemiş yaşına rağmen III. Hişâm tarafından 419'da (1028) Kurtuba kadılığına tayin edildi ve ölünceye kadar bu görevini sürdürdü. Hadis ilimleri ve fıkıh alanında iyi yetişmiş bir âlim, güzel konuşan bir vâiz olduğu, sûfiyâne şiirler yazdığı, zühd hayatına önem verdiği belirtilen İbnü's-Saffâr 28 Receb 429'da (6 Mayıs 1038) vefat etti ve İbn Abbas Kabristanı'na defnedildi.

İbnü's-Saffâr'ın kaynaklarda adı geçen eserleri şunlardır: *el-Muva'ab fi şerhi (tefsiri)'l-Muvaṭṭa', Fezâ'ilü'l-munkaṭı'ine ilallâhi 'azze ve celle, et-Tesellî 'ani'd-dünyâ bi-te'mîli hayri'l-âhîrah, Kitâbü Tıbbi'l-kulûb eş-şâfi min elemi'z-zunûb, el-İbtihâc bi-maḥabbeti'l-lâhi te'âlâ, et-Teyâsîr ve't-tesbîb ve'l-iḥtişâş ve't-takrîb, Ünsü'l-vahîd, Fezâ'ilü'l-enşâr, Kitâbü'l-Mu'ammerîn, Fezâ'ilü'l-müteheccidîn, Du'â'ü's-şâlihîn, Kitâbü Maḥabbeti'llâh, Kitâbü'l-Mevâkıf, Mesâ'ilü İbn Zerîb, el-Mucîzû'l-kâfi, Kitâbü'l-'İbâd, Kitâbü'l-Mustaşriḥine bi'llâhi sübhânehû ve te'âlâ 'inde nüzûli'l-belâ, Kitâbü'l-Hikâyât.*

BİBLİYOGRAFYA :

Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, II, 613; Feth b. Hâkân el-Kaysî, *Maṭmaḥu'l-enfus ve mesraḥu't-te'ennüs fi mülehi ehli'l-Endelüs* (nşr. M. Ali Şevâbîke), Beyrut 1403/1983, s. 59-60; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, IV, 739; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 287; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Beyrut 1410/1989, III, 981-982; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis* (Ebyârî), II, 688; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, II, 159; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XVII, 569-570; Nübâhî, *Târîḫu kuḍâti'l-Endelüs* (nşr. Meryem Kâsım Tavîl), Beyrut 1415/1995, s. 126-127; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, II, 374-375; İbn Kunfûz, *Vefeyât* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1971, s. 238; Keşfü'z-zunûn, I, 495; II, 1707; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 572; *İzâhu'l-meknûn*, I, 285-287; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, XIII, 348-349; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VIII, 262; Hasan Yûsufî Eş-kûrî, "İbn Şaffâr", *DMBİ*, IV, 112-113.

ALİ OSMAN KOÇKUZU

İBNÜ'S-SAGİR

(ابن الصغیر)

(ö. 290/903'ten sonra)

Rüstemiler devri tarihçisi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. *Aḥbârü'l-e'immeti'r-Rüstemiyyîn* adlı eserini yazdığı 290 (903) yılında çeyrek asır önce Rüstemiler'in merkezi Tâhert'e yerleştiği tahmin edilmektedir. Eserde, Rüstemiler'den İmam Ebû'l-Yakzân döneminin (874-894) bir kısmını idrak ettiğini ve meclisinde bulunduğunu söylemesi onun Tâhert'e başka bir yerden gelmiş olması ihtimalini güçlendirmektedir. Küfe, Basra ve diğer şehirlerden Tâhert'e gelip yerleşenlerin çokluğundan bahsetmesi ve Tâhert'in yerlileri olan İbâzî Hâricîleri'yle ilişkilerinden söz ederken onlardan biri olmadığını belirten ifadeler kullanması da bu görüşü desteklemektedir. İbnü's-Sagîr'in Mâlikî veya mutedil bir Şîî olduğu rivayet edilmekle birlikte Şîa'ya mensup olma ihtimali daha kuvvetlidir. Kitabında İbâzî karşıtı bazı ifadeler yer alsa da İbâzîler'e karşı düşmanca bir tavır takınmamıştır. Hakkında araştırma yapanlar, onun aktardığı haberlerin doğruluğuna önem veren ve olayları objektif bir şekilde değerlendiren tenkitçi zihniyete sahip bir tarihçi olduğu konusunda birleşirler.

Aḥbârü'l-e'immeti'r-Rüstemiyyîn, Tâhert Rüstemileri'ne dair Hâricîler'den Ebû Zekerîyyâ el-Vercelânî'nin *es-Sîre ve aḥbârü'l-e'imme* (Kitâbü Siyeri'l-e'imme ve aḥbârihim, *Târîḫu Ebî Zekerîyyâ*) adlı eserinden sonra en önemli kaynaktır. İbnü's-Sagîr, Rüstemiler'in İbâziyye kolunun ikinci imamı Abdülvehhâb b. Abdurrahman'dan (787-823) altıncı imam Ebû Hâtim Yûsuf b. Muhammed'e (894-895, 899-907) kadar geçen dönemi çok geniş bir şekilde anlatmıştır. Kitap, Ebû Hâtim Yûsuf devri olayları tamamlanmadan sona ermektedir. Müellif eserinde sadece Tâhert tarihini ele almış, şehrin civarında cereyan eden hadiselerle neredeyse hiç yer vermemiştir, anlattığı olayların tarihini de nâdiren kaydetmiştir. Fâtımîler adına faaliyette bulunan İsmâîlî dâisi Ebû Abdullah eş-Şîî'nin 296'da (909) Kuzey Afrika'da yaptığı tahribattan söz etmemesi müellifin bu tarihten önce öldüğünü göstermektedir. İbnü's-Sagîr, Rüstemiler'in kuruluşundan kendisinin Tâhert'e gelişine kadar olan dönemle ilgili kısmı İbâzîler'den dinlediklerine, bundan sonraki bölümü ise kendi gözlemlerine dayanarak anlatmıştır. Eser Ebû Zekerîyyâ

el-Vercelânî, Ebû'l-Kâsım İbrâhîm el-Berrâdî ve Ebû'l-Abbâs eş-Şemmâhî tarafından kaynak olarak kullanılmıştır.

Aḥbârü'l-e'immeti'r-Rüstemiyyîn, Aussi de Calassanti Motylinski tarafından yapılan Fransızca tercümesiyle birlikte (*Chronique d'Ibn Şağîr sur les imams rostemides de Tahert*) Zikru ba'zi'l-aḥbâr fi'l-e'immeti'r-Rüstemiyyîn men-kûl min İbni's-Şağîr adıyla neşredilmiş (*Actes du XIVe congrès international des orientalistes, Alger 1905* içinde, Paris 1908, s. 3-132), bu neşirde yer alan Arapça metin daha sonra *Mecelletü'l-'Ulûmî'l-insâniyye*'de yeniden yayımlanmıştır ("Les cahiers de Tunisie: Revue des sciences humaines faculté de lettres de Tunisie", XXIII/91-92 [Tunus 1975], s. 315-368). Eseri Muhammed Nâsir ve İbrâhîm Behhâz da neşretmiştir (Beyrut 1406/1986).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü's-Sagîr, *Aḥbârü'l-e'immeti'r-Rüstemiyyîn* (nşr. Muhammed Nâsir – İbrâhîm Behhâz), Beyrut 1406/1986, neşreden giriş, s. 5-27; Muhammed Mübârek el-Mîlî, *Târîḫu'l-Cezâ'iri'l-kadîm ve'l-hadîş*, Cezayir 1350, II, 69; Mahmûd İsmâîl, *el-Havâric fi'l-Mağribi'l-İslâmî*, Beyrut 1976, s. 9; Ch. A. Julien, *Histoire de l'Afrique du nord: Tunisie-Algérie-Maroc*, Paris 1980, II, 34-38; T. Lewicki, "Les historiens, biographes et traditionnistes ibadites-wahbites de l'Afrique du nord du VIIIe au XVIe siècle", *FO*, III (1961-62), s. 105-106; a.m.f., "İbn al-Şağîr", *El²* (İng.), III, 924; Vedâd el-Kâdî, "İbnü's-Şağîr: Müverriḫü'd-devleti'r-Rüstemiyye", *Mecelletü'l-Asâle*, sy. 45, Kostantine 1387/1977, s. 40 vd.

SABRİ HİZMETLİ

İBNÜ'S-SÂİ

(ابن الساعی)

Ebû Tâlib Tacüddîn Ali b. Enceb b. Osmân el-Hâzin el-Bağdâdî (ö. 674/1276)

Iraklı tarihçi.

14 Şâban 593'te (2 Temmuz 1197) Bağdat'ta doğdu. İbnü's-Sâî diye meşhur olmasının sebebi bilinmemektedir. Bazan İbnü's-Sââtî şeklinde kaydedilirse de bunun yanlış olduğu anlaşılmaktadır (*Nisâ'ü'l-hulefâ*, neşreden giriş, s. 15-16). İbnü's-Sâî, genç yaşta Sühreverdiyye tarikatinin piri Şehâbeddin es-Sühreverdi'ye intisap etti; 608 (1211-12) yılında ondan hırka giydi. Ebû'l-Yûmn el-Kindî, Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, İbnü'd-Dübeysî, İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî ve İbn Ebû'l-Hadîd gibi âlimlerden kıraat, hadis, tefsir, fıkıh, tarih ve edebiyat dersleri aldı. Nizâmiye ve Müstansırıyye medreselerinde hâfız-ı kütüb olarak çalışan İbnü's-Sâî, halifeler ve diğer devlet adamlarıyla kur-